ZPRAVODAJ KLUBU AUGUSTA SEDLÁČKA

hláska

ročník XXIV, 2013, č. 2

Hrad v Zábřehu na Moravě

Jan Štětina

Částečně zachovalý, mladšími přestavbami však silně pozměněný hrad je situován na terénním výběžku v jihozápadním nároží historického centra města Zábřehu (okr. Šumperk). Severní průčelí hradu a navazujícího mladšího barokního zámku tvoří jižní frontu hlavního náměstí, zatímco na jihu, východě a západě ovál někdejšího hradu vystupuje mimo městský obvod, do svahu, spadajícího strmě do mělkého údolí Mlýnského potoka (obr. 1). I přes četné mladší úpravy a destrukci většiny zástavby původního hradního areálu zůstala dobře dochována jeho téměř pravidelná oválná dispozice i urbanistická samostatnost v celku města. Do městského panoramatu hrad přispívá vysokou a štíhlou hranolovou věžicí s jehlancovou střechou, která společně se subtilní věží bývalé radnice a zvonicí pozdně barokního kostela sv. Bartoloměje tvoří hlavní výškové dominanty historického jádra města.

Obr. 1: Zábřeh, hrad. Celkový pohled od jihozápadu. Vlevo renesanční nástavba pozdně gotické věžice, uprostřed západní segment plášťové hradby, vpravo klasicistní objekt nastavěný na sníženou hradbu (fotografie a kresby autor 2004-2013, není – li uvedeno jinak).

Areál vnitřního hradu téměř kruhového půdorysu s předsazeným jižním přímým úsekem po obvodu dosud vymezují spodní partie mohutné obvodové hradby, dochované do nestejné výše. K severovýchodnímu vnějšímu obvodu se pojí vysoká hranolová věžice, k jejímuž východnímu boku je přistavěna dlouhá dvoupodlažní budova jednokřídlého barokního zámku se střídmým členěním fasád, krytá vysokou valbovou střechou. Plášť věžice člení vysoká vpadlá pole, drobná obdélná okna mají omítkové šambrány, nad korunní římsou věžici završuje vysoký jehlan. Ze severovýchodního obvodu někdejšího hradu vystupuje dvoupodlažní stavení s průjezdem brány v přízemí, před jehož východní průčelí předstupuje nevelká jednopodlažní přístavba, vložená mezi jižní průčelí branského stavení a pozůstatek městské hradby, vybíhající od hradu východním směrem. Kolem vnitřního hradního nádvoří, ukrývajícího zčásti dvoupodlažní valeně zaklenuté sklepy palácové stavby pozdně gotického a renesančního původu, se nachází různorodá obvodová zástavba. Tvoří ji dvoupodlažní objekt v severozápadní části, rovněž dvoupodlažní budova o dvakrát půdorysně zalomeném průčelí na jihozápadě nádvoří a menší obdélný objekt někdejších stájí v jihovýchodním úseku obvodové zdi. Objekt při severozápadním obvodu nádvoří ukrývá ojedinělé pozůstatky gotické palácové stavby, zbytek je však většinou až pozdně barokního a klasicistního původu. Na nádvoří se dále nachází plochostropé přízemní budovy provozního účelu a někdejší kolny s pultovými střechami. Dvoupodlažní budovy kryjí převážně nevysoké sedlové a valbové střechy, výjimku představuje vysoká valba nad severozápadním křídlem. Hladké fasády objektů kolem nádvoří člení prostá obdélná okna obvykle bez tesaných ostění nebo omítkových šambrán. Pouze ojediněle se objevují i v kameni tesaná ostění z pozdní gotiky a renesance (pozornost je jim věnována níže). V interiérech se v přízemí nacházejí převážně valené výsečové a plackové klenby barokního a klasicistního původu, místnosti v patrech mají rovné stropy.

Stavební vývoj zábřežského hradu až donedávna téměř dokonale unikal odbornému poznání i přesto, že zčásti dochovaná středověká dispozice a historická ikonografie, naznačující složitý stavební vývoj objektu, nabízely zajímavé badatelské zisky. Přesto se většina prací soustředila na zpracování historie hradu bez odpovídajícího zřetele k jeho stavebním dějinám. Ze starší vlastivědné literatury tohoto druhu můžeme zmínit práce Leopolda Falze z roku 1920,[1] případně Jana Kimeše z roku 1926.[2] Historická data týkající se dějin zábřežského panství shromáždil roku 1938 Ladislav Hosák,[3] stavební vývoj hradu, pozdějšího zámku, však nijak nekomentoval. Dějinami hradu a města ve středověku a raném novověku se v roce 1963 zabýval také Jan Březina.[4] Z uvedených prací evidentně čerpali autoři hesla v soupise severomoravských feudálních sídel z roku 1982;[5] stavební historie dosud blíže nezkoumaného hradu však

stála téměř na pokraji jejich zájmu. V roce 1978 provedl Jan Eliáš stavebně-historický průzkum barokního zámku – přínos jeho práce, dotýkající se vlastního hradu pouze okrajově, spočíval především ve shromáždění, zpracování a kritickém vyhodnocení pramenů k historickému vývoji hradu a barokního zámku.[6] V roce 1995 nejstarší fázi hradu v Zábřehu stručně hodnotil Ladislav Svoboda – hypoteticky rekonstruoval gotický hrad jako plášťovou dispozici a zařadil jej do kontextu hradů tohoto typu na Moravě. Zmínil písemně doložené sídlo místních vladyků, výstavbu kamenného hradu vztáhnul do souvislosti s královskou, případně lenní držbou Zábřehu pány z Kravař, resp. Šternberka a datoval ji do průběhu 14. století.[7] Konečně zásadní posun v poznání stavebního vývoje hradu znamenalo zpracování jeho stavebně-historického průzkumu, který realizovali roku 1997 Helena Richterová a Tomáš Vítek.[8] Průzkum vůbec poprvé umožnil věrohodnou rekonstrukci stavebního vývoje zábřežského hradu i ztotožnění nově specifikovaných stavebních etap s již dříve známými historickými daty. Výsledky průzkumu Tomáš Vítek stručně publikoval formou katalogového hesla roku 1999,[9] obsáhleji pak (i s kvalitním grafickým doprovodem tvořeným půdorysy jednotlivých podlaží a nákresy nově odkrytých architektonických detailů) v roce 2000.[10] Miroslav Plaček ve zmíněném katalogu roku 1999 věcně podal urbanistický vývoj města Zábřehu,[11] hradu se znovu věnoval ve své encyklopedii z roku 2001, kde v textové i grafické části hesla zúročil aktuální výsledky kvalitního stavebně-historického průzkumu.[12] Autoři antologie hradů v Čechách a na Moravě začlenili nově identifikovaný plášťový hrad v Zábřehu mezi nejstarší známé, resp. možné zástupce plášťových hradů z doby okolo poloviny nebo po polovině 13. století.[13] Důvod tak rané datace hradu neozřejmili, spojitost nejstarší písemné zmínky o Zábřehu a dochovaných nejstarších konstrukcí hradu není totiž prokazatelná (viz dále). Nově rozpoznaná přestavba hradu v období mezi pozdní gotikou a renesancí za pánů z Boskovic mohla být pouze útržkovitě zmíněna v katalogu nejvýznamnějších stavebních podniků Ladislava z Boskovic.[14] Důležitý příspěvek k poznání urbanistického vývoje města Zábřehu pak představuje heslo v závěrečném svazku Kučovy encyklopedie městských sídel.[15] Detailní pozornost je zde věnována nejen genezi městského půdorysu, ale i vývoji důležitých staveb města, zábřežský hrad nevyjímaje. I zde došly uplatnění poznatky získané stavebně-historickým průzkumem; text ve stručnosti naznačil i vývojové alternativy prvotního zábřežského sídla z vývojových etap, které nezanechaly stopy v kamenné architektuře stávajícího hradu.

Zábřeh se nachází na levém břehu Moravské Sázavy, tvořící od 12. století hranici biskupských a zeměpanských majetků. Do psané historie Zábřeh proniká roku 1254, kdy se královský leník „Sulislaus de Zabrych“ jakožto člen zeměpánovy družiny zúčastnil zemského sněmu.[16] Predikát dokládá, že již v době kolem poloviny 13. století buď na místě dnešního hradu, nebo v prostoru předlokačního osídlení severně dnešního města existovalo panské sídlo kvalitativně nižší úrovně (tvrz či dvorec). V letech 1275-1278 se po Zábřehu píše Protiva ze Zábřeha, zřejmě Sulislavův syn. V polovině 80. let 13. století lze počítat se zničením Zábřehu (tj. prvotního osídlení i s předpokládaným sídlem a zřejmě už i rodícího se města) při vojenském tažení, které proti blízkému hradu Hoštejnu vedl král Václav II. společně se Závišem z Falkenštejna. S německým označením Zábřeha „Hoenstat“ se poprvé setkáváme roku 1289, kdy Zábřeh

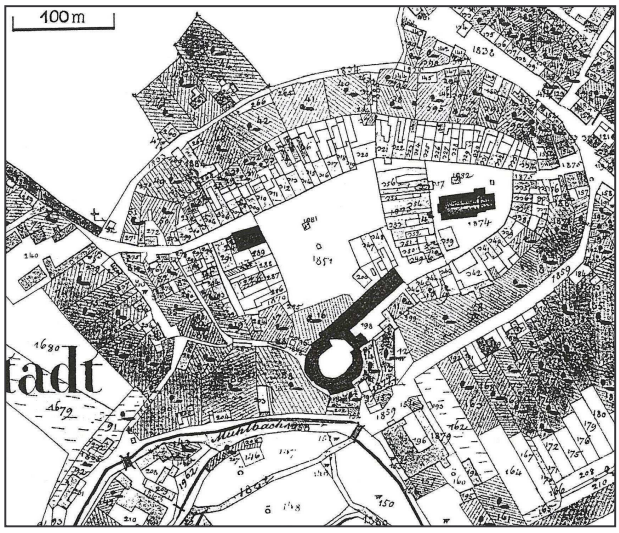

Obr. 2: Město s hradem a zámkem (zvýrazněny černě) na mapě stabilního katastru z r. 1835.

vlastnil Protiva z Doubravice a Vildenberka. Právě Protivu můžeme s největší pravděpodobností považovat za lokátora města a zřejmě i zakladatele hradu v současné poloze. Poté se zde uvádí Adam z Choliny, držící Zábřeh zřejmě jako královské léno; ještě před polovinou 14. století však již město i hrad získali příslušníci hoštejnské větve Šternberků. V letech 1360-1378 na hradě seděl Zdeněk ze Šternberka, jehož rodu hrad náležel až do sklonku 14. století. V prvních desetiletích 15. století pak Zábřeh drželi páni z Kravař, jimž Zábřeh dědičně poskytnul markrabě Jošt po vymření hoštejnských Šternberků. Patrně ve čtvrtém desetiletí 15. století (jistě před rokem 1442) zdejší majetek získal Jan starší Tunkl z Brníčka, jenž systematickým připojováním sousedních statků vytvořil jedno z nejrozsáhlejších severomoravských panství s centrem právě v Zábřehu. Teprve k roku 1447 je v Zábřehu poprvé výslovně zmíněn hrad. V roce 1510 však poslední ze zábřežských Tunklů, Jindřich, prodal zadlužené zábřežské panství Mikuláši Trčkovi z Lípy. Ten však v Zábřehu nesídlil a již v roce 1512 spojené zábřežské, brníčské a hoštejnské panství postoupil Ladislavu z Boskovic, majiteli rozsáhlých statků na střední Moravě (zejména Boskovic, Letovic a Moravské Třebové).[17] Éra Boskoviců, z jejichž rodu se po Ladislavovi na Zábřehu vystřídali ještě jeho syn Kryštof a vnuk Jan Třebovský z Boskovic, na Zábřehu trvala až do roku 1589. Tehdy Zábřeh dědictvím po zesnulém Janu Třebovském přešel na nezletilého Ladislava Velena ze Žerotína, jehož vlastnictví ukončily až pobělohorské konfiskace. Zábřežské panství získal roku 1622 kníže Karel z Liechtensteina; v majetku jeho rodu hrad a město Zábřeh zůstaly až do zrušení patrimoniální správy roku 1848. Začleněním do struktury liechtensteinských statků, nabízejících dostatečné množství kvalitních rezidenčních objektů, pozbyl zámek v Zábřehu sídelní funkci a formován řadou utilitárních přestaveb nadále sloužil k potřebám správy panství, resp. kancelářskému využití.

Vraťme se však k počátkům stavebního vývoje zábřežského hradu. V letech 1275-1301 se po Zábřehu píše Protiva z rodu pánů z Doubravice, jemuž je zřejmě po právu přisuzována lokace města na prostorově sice poněkud omezené, nicméně strategicky výhodně situované ostrožně nad Moravskou Sázavou, resp. Mlýnským potokem. Lokace se mohla odrazit i v poněmčení názvu sídla – v roce 1289 se nazývá „Hoenstat“, v roce 1301 pak přímo ve spojitosti

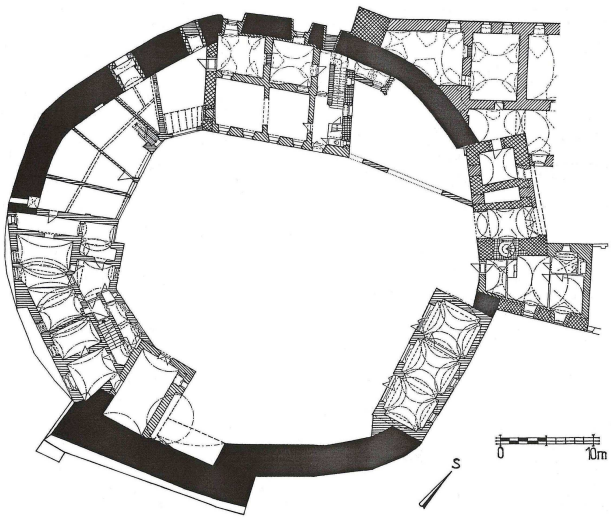

Patrně raně gotická plášťová hradba

Pozdně gotická přestavba Tunklů s Brníčka (kolem roku 1478) a konstrukce přisuzované přestavbě Ladislavem z Boskovic po roce 1512

Renesanční zdiva boskovické přestavby (kolem roku 1575)

Barokní lichtenštejnský zámek (1726 – 1732)

Pozdně barokní výstavba patrně po roce 1775

Klasicistní zdiva a objekty z první poloviny 19. století

Obr. 3. Půdorys přízemí hradu podle T. Vítka (2000), upravil a doplnil autor 2004.

s pravděpodobným lokátorem „Protyva de Honstat“.[18] Lokace města spadá však již před rok 1278, kdy je Zábřeh pojmenován jako „Alta Civitas“. Z městského organismu se dodnes dobře dochovala jeho základní urbanistická struktura, v západní části tvořená náměstím pravoúhlého půdorysu, sevřeným domovními bloky oddělenými skromnou ortogonální uliční sítí. Ve východní partii města, původně oddělen domovním blokem na východní straně hlavního tržiště, stál uprostřed nepravidelně trojúhelného Kostelního náměstí gotický farní kostel sv. Bartoloměje, v 18. století nahrazený barokní novostavbou. Oválný půdorys města s dominantní východozápadní osou, určenou i průběhem tranzitní komunikace, obemykalo opevnění, jímž ve vazbě na zmíněnou dálkovou cestu prostupovala dvojice městských bran v prodloužení ulic navazujících na severní fronty obou náměstí (obr. 2).

Jakou podobu měl zábřežský hrad v době lokace středověkého města, tedy ve 3. čtvrtině 13. století, nelze bez archeologických průzkumů zjistit. Hradní areál se již nepochybně nacházel na terénním výběžku vystupujícím z jižního obvodu nově vysazeného města. Pravidelná dispozice středověkého města patrně ze 70. let 13. století tedy v případě Zábřehu nijak neovlivnila dispozici hradu. Nelze však zatím zjistit, zda oválný půdorys hradu vznikl ještě před lokací města a odráží tak např. půdorys předpokládané nejstarší fáze sídla z 2. poloviny 13. století. V urbanismu města Zábřehu si však hrad, nesouvisející bezprostředně s městskou parcelací, vždy zachovával autonomní postavení a jeho zdánlivě archaický oválný půdorys nemusí proto být

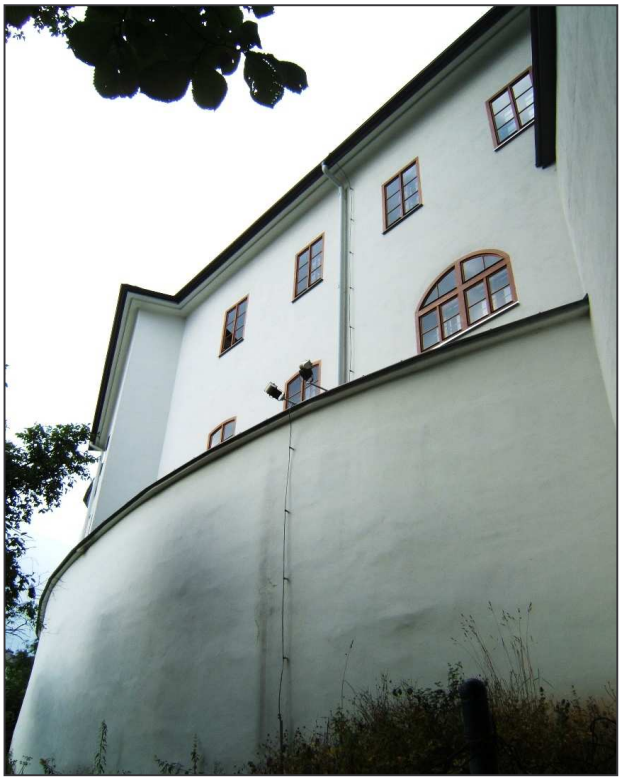

Obr. 4: Spodní část jihovýchodního segmentu plášťové hradby s nastavěnou klasicistní budovou. Zcela vpravo výběh jižního rizalitu hradby.

chronologickým vodítkem při úvahách o vztahu hradu k pravidelné půdorysné struktuře lokačního města.

Dataci výstavby kamenného hradu plášťové dispozice nelze bez přispění archeologie zpřesnit. Za nepravděpodobný považujeme jeho vznik již kolem poloviny 13. století, naopak reálná je představa autorů stavebně-historického průzkumu o výstavbě hradu některým z královských leníků na konci 13. nebo v prvních desetiletích 14. století. Gotický hrad jednoduché dispozice, tvořené mohutnou plášťovou hradbou šířky 2,4 – 4 m byl založen na půdorysu mírně deformovaného oválu o osách 50 a 57 m. Tloušťka hradby odpovídala potencionálnímu ohrožení, půdorysný průběh i mohutnost hradby však zřejmě zohledňovaly i polohu prvotního paláce. Ten můžeme nejpravděpodobněji lokalizovat k jižnímu, půdorysně přímému úseku hradby, vystupujícímu v délce asi 22 m a šířce 4 m před oblý, mírně zalamovaný průběh hradní dispozice (obr. 3). Půdorys a vnitřní uspořádání nejstarší palácové budovy zůstávají bez archeologického průzkumu neznámé, případné věžové

Obr. 5: Východní průčelí v jádru pozdně gotické vstupní budovy hradu. Vlevo výběh městské hradby, uprostřed pozdně barokní objekt v místě starší renesanční přístavby brány.

vyvinutí budovy, které alternativně navrhuje M. Plaček a jemuž se zdá nasvědčovat i tloušťka hradby v jižním úseku, je pak zcela neověřitelné. Stejně tak neznáme výškové vyvinutí gotické hradby ani její zakončení – zdá se, že více informací by mohl přinést podomítkový průzkum severovýchodního segmentu hradby, dochované snad v plné výšce pod mladšími renesančními nástavbami. Vzhledem k plošnému zaomítání líců hradby nedokážeme určit ani to, do jaké míry zůstala předpokládaná gotická plášťová hradba dochována ve hmotě hradby stávající (obr. 4). Nevíme tedy, zda např. v mladších fázích existence hradu neprošla radikální pozdně gotickou obnovou či přestavbou, což u plášťových hradů není neobvyklé. Nápadná šířka obvodové hradby by v některých partiích dokonce mohla poukazovat k mladšímu rozšíření, zařaditelnému nejspíše do pozdní gotiky (rozšířením raně gotické hradby vznikla např. pozdně gotická štítová hradba kolem jádra hradu Svojanova u Poličky). Zmínit můžeme i pozdně goticky razantně obnovené plášťové hradby např. hradu v Boskovicích nebo Cimburka u Městečka Trnávky.[19] Místo vstupní brány nejstarší fáze zábřežského hradu zůstává neznámé – k její lokalizaci se nabízí poloha pozdně gotického (tj. stávajícího) vstupu v severovýchodním obvodu nebo protější, severozápadní segment hradby s nápadným pravoúhlým ústupkem. Bezprostředně navazující město neumožnilo zřejmě existenci plnohodnotného předhradí – jistou naději v tomto ohledu skýtá prostor v severovýchodním předpolí hradu, od 1. poloviny 18. století využitý barokním zámkem. Pokud by se zde již v počátcích hradu nacházelo alespoň minimální hospodářské zázemí, bylo by možno uvažovat o lokalizaci prvotní vstupní brány v severovýchodním segmentu hradby, nejspíše v místě mladšího pozdně gotického branského stavení. Uliční síť ve východní části města (v oblasti Kostelního náměstí) tomuto předpokladu neodporuje, rozhodující slovo však musí mít archeologie. Hrad se severní třetinou svého půdorysu obracel do nitra vznikajícího města, od nějž jej zřejmě odděloval příkop dnes neznámých dimenzí. Na straně přivrácené k městu nelze zcela vyloučit ani existenci parkánu. Jižní polovinu dispozice, orientovanou vně města, pak dostatečně chránily strmé svahy, jimiž hradní ostrožna spadala do údolí Mlýnského potoka. Za geograficky nejbližší analogií plášťové dispozice zábřežského hradu můžeme považovat hrad Brníčko, vybudovaný v 1. polovině 14. století. Možná bližší časová spojitost výstavby obou náročných hradních staveb dnes zůstává neprokazatelná. Pro mírně deformovaný oválný půdorys zábřežského hradu však mezi dochovanými plášťovými dispozicemi v Čechách a na Moravě prakticky neshledáváme odpovídající analogie.[20]

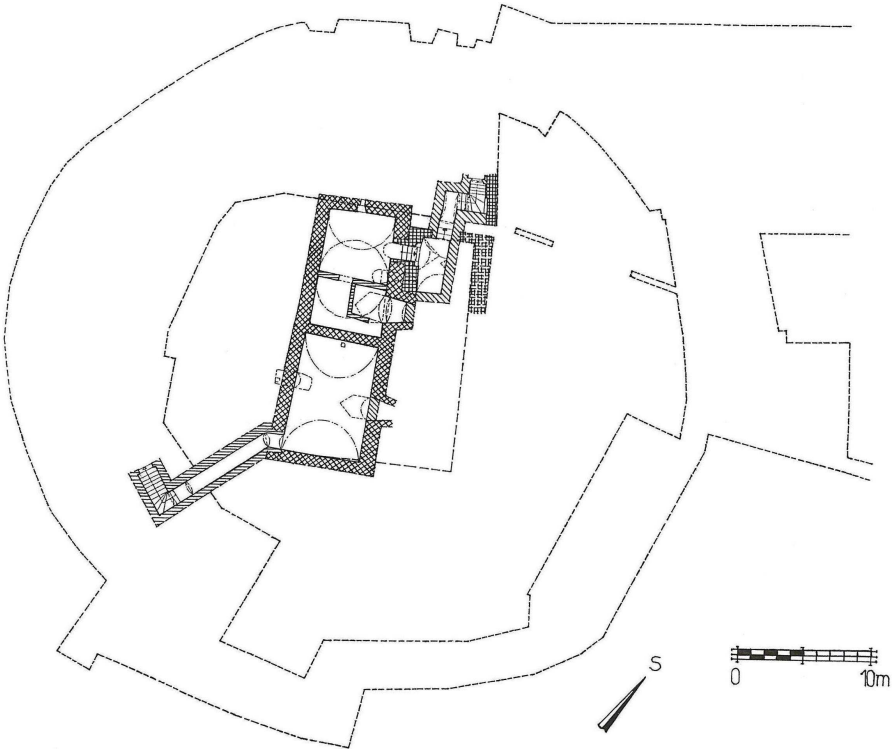

Obr. 6: Půdorys horního podlaží suterénů podle T. Vítka (2000), upravil a doplnil autor. Legenda viz obr. 3.

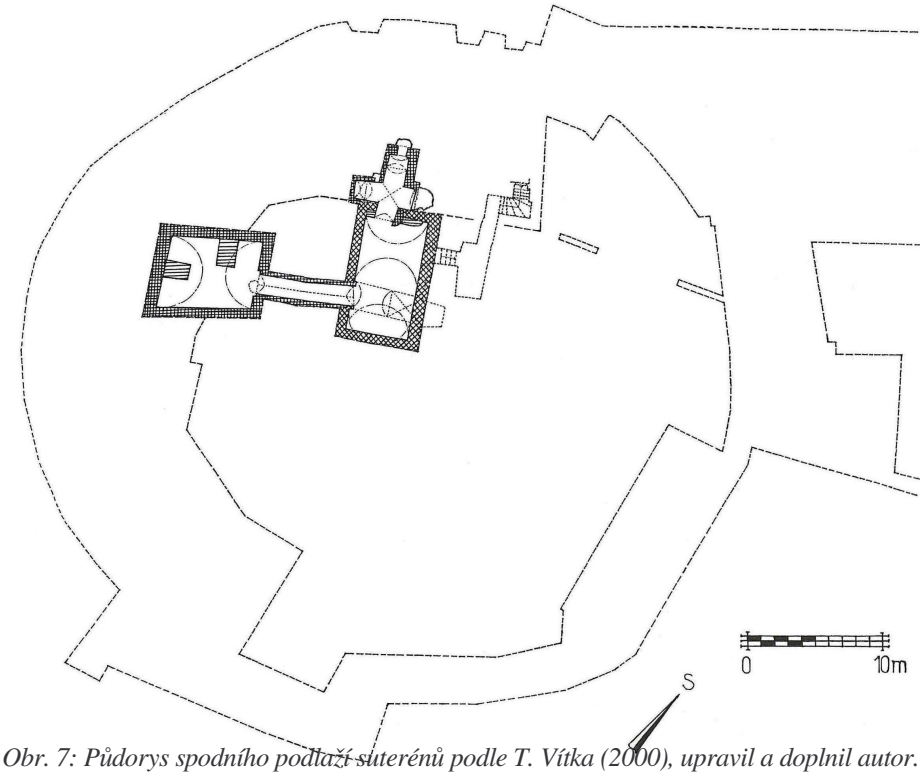

Obr. 7: Půdorys spodního podlaží suterénů podle T. Vítka (2000), upravil a doplnil autor. Legenda viz obr. 3.

Obr. 8: Pozdně gotická, renesančně zvýšená hranolová věžice v severovýchodním obvodu hradby. Vlevo navazuje barokní zámecká budova, nad jejíž střechou je patrná vnější zeď renesanční chodby s pravoúhlým ostěním.

Obr. 9: Znaková deska Jiřího Tunkla z Brníčka z r. 1478.

Podnětem k výraznější stavební aktivitě mohlo být převedení hradu a zábřežského panství jakožto královského léna pánům ze Šternberka kolem poloviny 14. století. Předpokládáme, že tehdy již existovala dispozice hradu s plášťovou hradbou a jižním palácem. Šternberské fázi mohou hypoteticky náležet části obvodových zdiv velké, minimálně od pozdní gotiky obytné budovy na severozápadě hradního dvora, starší, zdá se, nežli její pozdně gotické pokračování směrem do nádvoří. Kamenné zdivo zmíněné budovy je k vnitřnímu líci plášťové hradby přisazeno na spáru. Rozsah vnitřní zástavby hradu z této „šternberské" fáze však rekonstruovat neumíme. Roku 1397 se novými majiteli města a hradu stávají páni z Kravař, jimž zřejmě můžeme přisoudit počátek budování městských hradeb.[21)] Ty od východu a západu sevřely hrad, který však dvěma třetinami svého půdorysu nadále zůstal mimo obvod města. Hrad tak mohl působit jako důležitý strategický bod v jihozápadním městském nároží.

Zásadních úprav se zábřežský hrad dočkal až za velké pozdně gotické přestavby, kterou po předpokládaném poškození hradu roku 1471 provedl Jiří Tunkl z Brníčka. Produktem jeho stavebního úsilí je pravděpodobně vstupní objekt mírně lichoběžného půdorysu, vložený do proluky v místě odstraněné severovýchodní části plášťové hradby. Nová vstupní budova obdélného půdorysu celou svojí hloubkou předstupovala před líc obvodové plášťové zdi a zasahovala zřejmě do stále ponechaného příkopu (obr. 5). Minimálně trojpodlažní věžovité stavení obsahovalo v přízemí průjezd a průchod pro pěší (zřejmě dnes ukrytý v mohutné vnitřní zdi) a její vnější fasády zdobilo patrně pozdně gotické rýsované kvádrování v červené barvě. Detaily stavební podoby brány vlivem mladších přestaveb unikají našemu poznání, stavebně-historický průzkum odhalil alespoň armaturu z tesaných kvádrů na pilíři při východním nároží budovy a pozůstatky slepé arkády na navazujícím bočním, jihovýchodním průčelí. Nejspíše k tunklovské přestavbě hradu se hlásí rovněž pozůstatky dlouhého jednotraktového křídla, přistavěného k dvorní fasádě (starší?) palácové budovy na severozápadě nádvoří. Rozměrná stavba vznikla sice na úkor dosud volné plochy vnitřního dvora, mohla však pojmout řadu pravidelných, ve vyšších podlažích patrně obytných prostor, nedeformovaných průběhem zalamovaného obvodu plášťové zdi. Křídlo, obsahující ve spodním suterénu jedinou a v horním dvě valeně klenuté sklepní prostory, vystupovalo do plochy nádvoří asi o 20 m a mezi ním a protilehlým starým palácem (pokud ještě ve druhé polovině 15. století existoval) tak zůstala pouze úzká ulička, zpřístupňující západní část hradního dvora. Dvě suterénní podlaží upozorňují na reálnou možnost dodatečného zvýšení terénu hradního dvora; horní dvouprostorové suterény tedy mohly být zčásti zapuštěným přízemím nového palácového křídla. Tomu by odpovídaly zřejmě i zbytky postranních zídek dvou někdejších vstupních šíjí, směřující do interiéru později přiloženého renesančního východního křídla paláce, stejně jako výseč v klenbě, odpovídající poloze dnes nefunkčního sklepního okénka ve stěně západní. (obr. 6 a 7).

Na severu k vnějšímu obvodu plášťové hradby přiléhá ve spodní partii plná hranolová věžice (cca 3,2 x 3,7 m) s renesanční nástavbou (obr. 8). Východní bok věžice překrývá navazující hmota barokního zámku, zbytek pláště věžice má kompaktní novodobé omítky. Nelze proto posoudit skladbu zdiva, jakkoliv je dodatečný původ věžice vůči hradbě velmi pravděpodobný. Výstavba hranolové věžice je přisuzována tunklovské pozdně gotické přestavbě, vyloučit však nelze ani její vznik v pozdější boskovické fázi. Datace do tunklovské stavební fáze se opírá pouze o formální podobnost věžice s obdobnými prvky, přisazenými k plášťové hradbě blízkého hradu Brníčka, Jiřím Tuklem přestavovaného ve 2. polovině 15. století.[22] Brníčské věžice měly (kromě statických důvodů) zvýšit obranyschopnost starší plášťové zdi, čemuž odpovídala jejich poloha v půdorysných zlomech hradby.[23] V Zábřehu dnes známe pouze jedinou věžici, navíc orientovanou do nitra bezprostředně navazujícího města (tedy z hlediska případného vojenského ohrožení relativně chráněného prostoru). Bez archeologického průzkumu tak nelze potvrdit případnou existenci dalších obdobných hranolových věžic, ačkoliv dnešní stav ani známá ikonografie většímu množství flankovacích prvků nenasvědčují. Boční postřelování části hradebních kurtin ostatně zajišťoval i před líc hradeb předstupující objekt pozdně gotického branského stavení a rizalit plášťové hradby na jihu. Pomineme-li možnost razantnější pozdně gotické obnovy staré hradby, musíme připustit alespoň její završení novým obranným ochozem blíže neznámé podoby, znovu radikálně přeřešeným při renesanční přestavbě. Hrad byl vybaven odpovídající architektonickou výbavou – o žebrově klenutých místnostech svědčil klenební svorník s tunklovským erbem, bez patřičné argumentační opory přičítaný hradní kapli, pozdně gotické architektonické prvky identifikoval v roce 1978 i Eliášův průzkum.[24] Dokončení tunklovské přestavby dokládá kvalitní pískovcová deska se znakem Tunklů z Brníčka, letopočtem 1478 a nápisem „Georgius Tunkl . senior . debrneczko . et . inzabrzech“ (obr. 9). Ivo Hlobil upozornil na nápadnou absenci šlechtické titulatury na desce, což vysvětlil složitými okolnostmi provázejícími Tunkovu nobilitaci.[25] Na žádost vratislavského biskupa Jošta z Rožmberka sice Tunkly do panského stavu povýšil již v roce 1465 císař Fridrich III., na Moravě byl však panský stav Tunklům uznán až v roce 1480, tedy dva roky po vzniku zábřežské desky. Deska je dnes sekundárně umístěna v průjezdu barokního zámku, její původní polohu nejpravděpodobněji můžeme hledat na průčelí pozdně gotického branského stavení. Zjištěné informace dovolují alespoň hrubou představu o předpokládané podobě hradu po tunklovské přestavbě (obr. 10).

Další, dodnes rozlišitelnou stavební fázi představuje přestavba provedená Ladislavem z Boskovic, jakkoliv je jeho stavební činnost, vzhledem k odstranění téměř všech vnitřních budov hradu v první polovině 18. století, definovatelná pouze podmíněně. Hrad byl sice dostatečnou kapacitou obytných a reprezentativních prostor vybaven již při předchozí tunklovské stavební etapě a přestože dnešní situace nevypovídá o nijak výrazných zásazích, dosud publikované představy o vývoji hradu v období Ladislava z Boskovic nevylučují možnost podstatných budoucích korektur. Stavební úpravy severozápadního palácového objektu v Ladislavově době dokládá zčásti dochované ostění velkého pravoúhlého okna, odhalené v úrovni patra západního průčelí budovy. Bohužel nevíme, zda k osazení okna došlo v rámci nějaké větší úpravy severozápadního

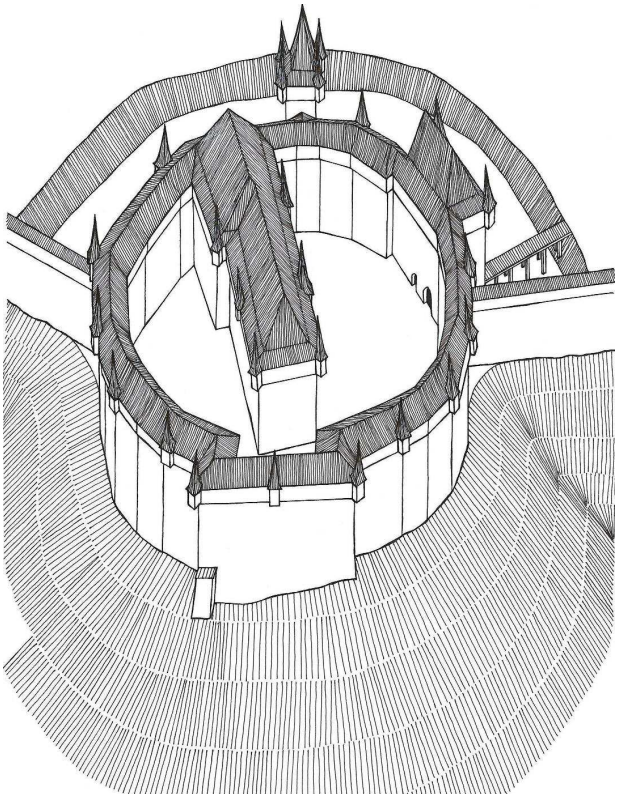

Obr. 10: Pokus o rekonstrukci hradu v Zábřehu na konci 15. století, pohled od jihu. Není zakreslen uvažovaný raně gotický palác na jihu, severní hranolová věžice mohla vzniknout již za Tunklů.

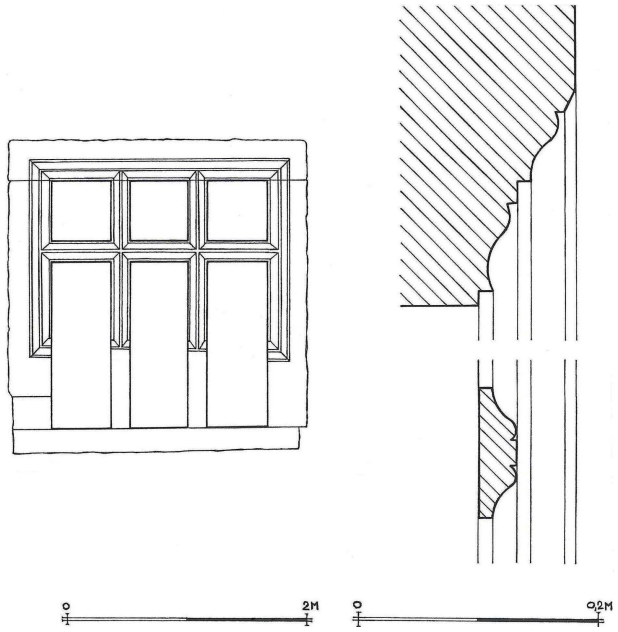

Obr. 11: Rekonstrukce goticko-renesančního trojdílného okna v západním průčelí paláce, pocházejícího zřejmě z fáze Ladislava z Boskovic. Podle T. Vítka (2000).

objektu, nebo se jednalo pouze o drobnou adaptační akci již existujícího stavení. Dodnes z něj zůstal dochován vnější kamenný rám bez parapetu, jehož podobu proto neznáme; pozůstatky výběhů vnitřního dělení napovídají, že šlo o trojosé okno s šestidílným členěním, kde horizontální poutec přetnul dvojici svislých prutů v horní čtvrtině okna. Horní dvě třetiny ostění a vodorovný překlad obíhalo při vnější hraně průběžné okosení, na něž dále navazovala

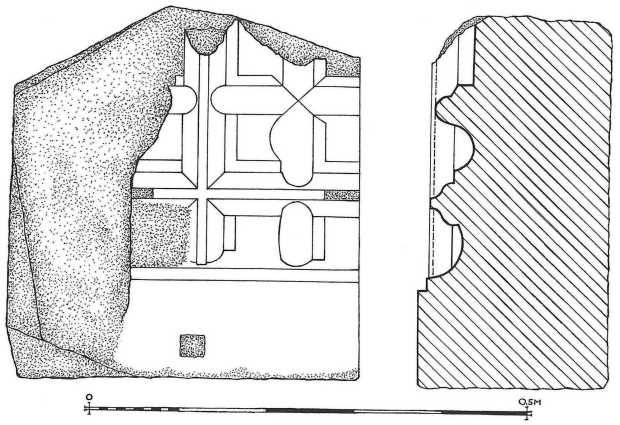

Obr. 12: Zlomek přetínavého pozdně gotického ostění z hradu. Podle T. Vítka (2000).

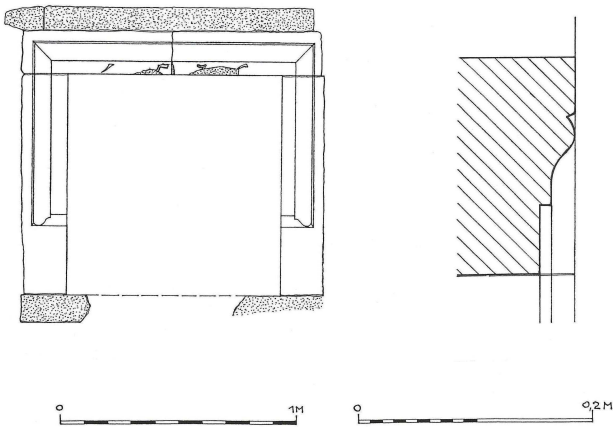

Obr. 13: Renesanční okenní ostění s letopočtem 1576, odkryté v přízemí západního průčelí severní budovy. Podle T. Vítka (2000).

dvojice simových profilů, vzájemně oddělených pravoúhlým žlábkem. Profilace se v celé šíři nad hranolovým, nijak nečleněným soklem pravoúhle zalamovala. Vnitřní dělicí kříž sice zmizel, jeho profil však můžeme přesvědčivě rekonstruovat: hranu sledovala dvojice sim, oddělených průběžným plochým páskem a vystupující z šikmé trnože (obr. 11). Autoři stavebně-historického průzkumu hradu okno vyhodnotili jako goticko-renesanční a datovali je do rozmezí let 1510-1530.[26] S tímto závěrem lze jen souhlasit, zvláště bereme – li v potaz plochý tvar dvojnásobných simových profilů, rezignujících na typické pozdně gotické prostupy v rozích; již renesanční výtvarný názor se odráží i v pravoúhlém zalomení profilace v patkách.

V období Ladislavova života mohl, zcela hypoteticky, vzniknout i nový východní trakt při dvorním tunklovském křídle severního paláce, vybíhajícím do prostoru dvora. Z jeho interiéru se dodnes dochoval pouze malý sklípek, klenutý valenou klenbou; zbytek interiéru sklepů je oddělen novější zdí a zasypán (obr. 6). Výstavba traktu probíhala pravděpodobně současně se stavbou nové, dodnes zčásti existující východní zdi severozápadního objektu. Na ní byl v roce 1978 dokumentován fragment omítkového kvádrování okrové barvy, což by snad – pokud nešlo o zbytek renesančního sgrafita, které mohlo být jistě aplikováno i dodatečně – připouštělo i ranější dataci, nežli až do období renesanční přestavby hradu v 70. letech 16. století.[27] Pokud by se potvrdila datace východního traktu tunklovského paláce již do období Ladislava z Boskovic, bylo by nejspíše možno do jeho doby posunout i výstavbu spodní části hranolové věžice, přisazené zevně k severnímu obvodu plášťové zdi právě v místech, kde v nádvoří přiléhá východní zeď východního traktu. Důvodem zřízení plné věžice, vystavěné do hradního příkopu na straně obrácené k náměstí a tedy z hlediska předpokládané obrany stěží využitelné, mohla být snaha o statické zabezpečení úseku hradby, namáhané v kontaktním místě s novou budovou jejími stropy, případně klenbami. Věžice (či spíše pilíř) by tedy v tom případě plnil spíše statickou, nežli fortifikační funkci, podobně jako analogické prvky známé z Ladislavovy přestavby hradu Boskovic nebo Černé Hory.[28]

Dalším architektonickým detailem, jehož původní umístění však neznáme, je torzo ostění s profilem dvojice dvojnásobně přetnutých, plasticky vyvinutých oblých prutů, vzájemně oddělených hlubokými výžlabky. Fragment pravděpodobně pochází již z období tunklovské přestavby, čemuž by mohlo nasvědčovat především jeho pozdně gotické tvarosloví, diametrálně odlišné od výše popsaného okenního ostění (obr. 12). Přesto však nemůžeme vyloučit původ ostění, z nějž dodnes zůstal zachován tento zajímavý zlomek, ani v době Ladislava z Boskovic.[29]

Vnuk Ladislava z Boskovic, Jan Třebovský z Boskovic, v 60. a 70. letech 16. století přestavěl hrad v Zábřehu na renesanční zámek. Z roku 1567 se dochovala zpráva o zřízení okrasné zahrady na straně k městu.[30] Zřízení renesanční zahrady si vyžádalo odstranění několika měšťanských domů před severním průčelím zámku, právě tehdy můžeme uvažovat i o zasypání příslušné části příkopu. Renesanční přestavba také přidala další (třetí) obytné patro se čtveřicí místností nad pozdně gotickým vstupním stavením. K jeho bočnímu, tedy jižnímu průčelí se přidružil dvoupatrový přístavek, půdorysně omezený průběhem městské hradby, jež posloužila jako spodní část jeho jižní zdi. S interiéry branského stavení byla renesanční přístavba spojena točitým schodištěm, vloženým do středu jeho někdejší jižní obvodové zdi.

Přestavbu starého tunklovského paláce, při níž jistě došlo i k nějakým dnes neurčitelným dispozičním změnám, datuje renesanční okenní ostění s letopočtem 1576 v úrovni přízemí západního průčelí (obr. 13). Obdélné ostění obíhá jednoduchý esovitý profil, vsazený v širokém a mělkém ústupku a pravoúhle zalomený nad plnou hranolovou patkou. Rozšíření obytných prostor pravděpodobně v severozápadní budově si vyžádalo i archivně doložené zrušení gotické hradní kaple. Nejpozději při renesanční boskovické přestavbě došlo i k výstavbě podsklepeného východního traktu starého tunklovského paláce, nepocházel-li ovšem již z doby Ladislava z Boskovic, jak bylo výše naznačeno. Požadavek dalších obytných prostor mohlo však uspokojivě vyřešit až nové rozsáhlé třípatrové křídlo, přiložené k západnímu vnějšímu obvodu staré plášťové hradby. Jižní zeď nového křídla spočívala na gotické městské hradbě, samotné křídlo zaujímalo část někdejšího příkopu (příp. parkánu) a dosahovalo až k severozápadnímu nároží staršího paláce. Na existenci renesanční stavby, kromě přesvědčivých ikonografických dokladů, upozorňuje ještě dvojice průrazů mohutnou gotickou hradbou, která současně tvořila bázi východní zdi tohoto křídla (podobný způsob rozšiřování obytných komplexů známe i z jiných hradů – za všechny znovu jmenujme alespoň Boskovice, kde při zástřizlovské přestavbě patrně v 70. letech 16. století v severním parkánu vyrostl rozsáhlý renesanční palác, podobně jako na Zábřehu přistavěný ke starší plášťové

Obr. 14: Renesanční okenní ostění v severovýchodním líci vnější zdi chodby na vrcholu plášťové zdi.

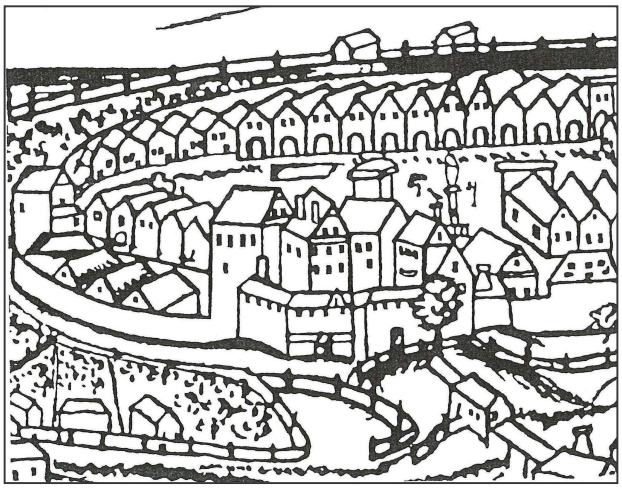

Obr. 15: Vyobrazení hradního areálu po renesančních přestavbách a barokních úpravách, pohled od jihu, stav v první třetině 18. století. Výřez z veduty města ze sbírky Dismase z Hofferu.

hradbě). Do renesanční fáze je kladen i valeně zaklenutý suterén pod západním sektorem dvora, se spodním podlažím pozdně gotických sklepů tunklovského křídla paláce propojený valeně zaklenutým tunelem. V nadzemních partiích zde předpokládáme stavbu, přisazenou k vnitřnímu líci hradby, nedosahující však až k průčelí protilehlého palácového křídla. Rozsah této stavby neznáme, zdá se, že by jí mohl náležet mohutný komín (?) patrný na vyobrazení zámku v tzv. Hofferově albu – v tom případě by stavba nepřesahovala výšku hradby. Nevíme také, jaký rozsah a dispozici mohla mít případná zástavba nacházející se při vnitřním líci plášťové hradby ani to, zda navazovala na západní objekt. Odpovědi by mohl alespoň naznačit archeologický průzkum nádvoří.

Hlavní obytné budovy hradu dosahovaly po renesanční transformaci jednotné třípatrové výše, stejně jako zvýšené branské stavení. Požadovaného pohledového scelení palácové zástavby bylo patrně dosaženo i užitím vysokých atik, ukrývajících zastřešení. Naznačuje to alespoň velmi schematické zobrazení renesančně přebudovaného zámku na Aretinově mapě z roku 1623. Jižní, jihovýchodní a jihozápadní segment staré plášťové hradby korunovala krytá chodba, podle mladších dokladů opatřená sedlovou střechou. Také vstupní křídlo se západními palácovými křídly spojila dvoupatrová komunikační chodba, vedená po severním úseku gotické obvodové hradby a prosvětlená renesančními pravoúhlými okny (obr. 8 a 14). Ve vnější stěně chodby na severním obvodu hradu zůstalo dosud dochováno pískovcové ostění okna s plochou renesanční profilací, doplněné podokenní a nadokenní římsou. Dominantu zámku na straně k náměstí nadále tvořila podstatně zvýšená, v jádru pozdně gotická hranolová věžice. Její patra, obsahující drobný interiér vhodný sotva k umístění vnitřního schodiště a spoře osvětlený několika obdélnými okénky, vyrostla rovněž při renesanční boskovické přestavbě.

Další úpravy zámku, které měly napravit škody po předpokládaném poškození v třicetileté válce, provedli již noví majitelé, Liechtensteinové, do roku 1661, jak napovídal jejich dnes již zmizelý erb nad zámeckou branou. Jednalo se asi především o náhradu zchátralých zaatikových střech vyššími střechami sedlovými, rozepjatými mezi trojúhelné štíty. Tehdejší stav zámku poněkud schematicky, nicméně výmluvně zaznamenává vyobrazení z roku 1720 (obr. 15 a 16). Opravený zámek již nesloužil jako sídlo vrchnosti, ale jeho poslání jakožto sídla správy zábřežského panství mu alespoň zajistilo potřebnou údržbu. Mezi lety 1726-1732 však byla zbořena většina zchátralých budov v nádvoří starého zámku a takto získaný stavební materiál zúročen při výstavbě nového patrového barokního zámku v těsném sousedství hradu. Barokní novostavba obsahovala kanceláře vrchnostenské správy, čemuž odpovídala i její architektonicky nenáročná podoba. Rovněž starý zámek měl být po úpravách využit pro hospodářské a úřední účely liechtensteinského velkostatku. Z budov pozdně gotického tunklovského paláce uprostřed dvora po demolicích v 18. století zůstaly pouze dvoupatrové, částečně zasypané sklepy a torza zdí severozápadní budovy, pojatá později do dnešní

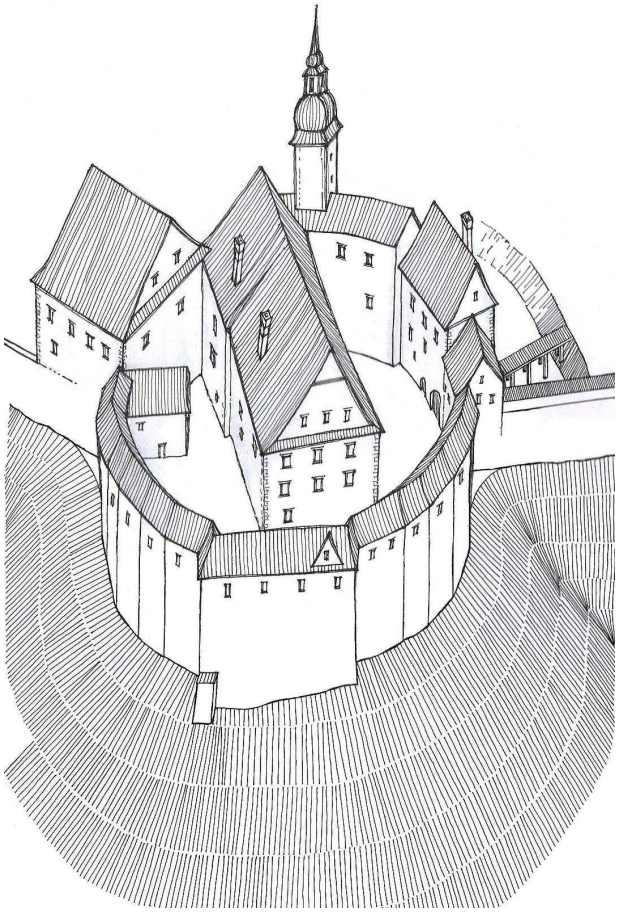

Obr. 16: Pokus o rekonstrukci hradu (zámku) po renesančních a raně barokních úpravách, stav ve 2. polovině 17. století.

stavby, vzniklé zřejmě při dalších stavebních akcích po roce 1775. Shodnou dobu výstavby – už kvůli valeným klenbám s pětibokými výsečemi ve valených klenbách – předpokládáme i u nevelkého přízemního objektu lichoběžného půdorysu, který nahradil renesanční vestavbu při jižním průčelí branského stavení. Do roku 1835 úplně zmizelo i renesanční boskovické křídlo při vnějším západním obvodu staré obalové zdi, v první třetině 19. století pak vznikla obvodová klasicistní zástavba okolo vnitřního nádvoří, dobře patrná na mapě stabilního katastru z roku 1835. Z ní vyniká zejména rozměrné dvoupodlažní stavení na jihozápadě, kvůli němuž museli odstranit nadzemní partie plášťové hradby. Na snížené torzo hradby nastavěli o poznání subtilnější, půdorysně nedeformovanou obvodovou zeď vnějšího průčelí, na styku s ponechanou starší hradbou na západě opatřenou mělkým rizalitem. Východní oddělení budovy tvoří starší, patrně pozdně barokní část s valenou klenbou v přízemí. Nepravidelně dvoutraktová dispozice klasicistní budovy v dvorním traktu obsahuje schodiště k chodbě vedoucí do horní úrovně pozdně gotických sklepů tunklovského paláce. Klasicistní budova je v přízemí klenuta sérií plackových kleneb, které se objevují i v přízemí nového východního stavení, jež v délce asi 15 m přerušilo gotickou plášťovou hradbu. Střídmá a v detailu nenáročná klasicistní výstavba dala areálu zábřežského hradu podobu, kterou si přes dílčí transformace a úpravy udržel až do dnešní doby.[31)]

Poznámky: **1)** Falz, L.: Geschichte der Stadt Hohenstadt. Hohenstadt 1920. **2)** Klimeš, J.: Zábřeh a okolí v době minulé a dnes. Zábřeh 1926. **3)** Hosák, L.: Historický místopis země moravskoslezské. Praha 2004, s. 570-572. **4)** Březina, J.: Zábřežsko v období feudalismu. Ostrava 1963. **5)** Spurný, F. a kol.: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava. Praha 1983, s. 281-283. **6)** Eliáš, J. O.: Zábřeh, zámek. Stavebně-historický průzkum. Brno 1978. Elaborát uložen v archivu NPÚ ú. o. p. v Olomouci. **7)** Svoboda, L.: O plášťových hradech. Archaeologia historica 20/1995. Brno 1995, s. 381. **8)** Richterová, H. – Vítek, T.: Zábřeh, hrad. Stavebně-historický průzkum. Olomouc 1997. Elaborát uložen v archivu NPÚ ú. o. p. v Olomouci. **9)** Vítek, T.: Hrad Zábřeh. In: Hlobil, I. – Perůtka, M. (eds.): Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. Olomouc 1999, s. 254. **10)** Vítek, T.: Stavební vývoj zábřežského hradu. Zprávy památkové péče 60, 2000, č. 3, s. 60-66; Vítek, T.: Městský hrad v Zábřeze. Severní Morava sv. 84. Olomouc 2002, s. 3-8. **11)** Plaček, M.: Zábřeh (okres Šumperk). In: Hlobil, I. – Perůtka, M. (eds.): Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. Olomouc 1999, s. 253-254. **12)** Plaček, M.: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů hrádků a tvrzí. Praha 2001, s. 716-718. **13)** Durdík, T. – Bolina, P.: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha 2001, s. 113, 116, 159, 161. **14)** Štětina, J.: Několik poznámek k architektuře Ladislava z Boskovic. In: Hlobil, I. – Perůtka, M. (eds.): Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479-1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, s. 266. **15)** Kuča, K.: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VIII. Díl V-Ž, Praha 2011, s. 519-530. **16)** Citace v pozn. 5; citace v pozn. 3; citace v pozn. 14, s. 523-524, kde obsažen přehled důležitých dat a posloupnost majitelů zábřežského panství. **17)** Šembera, A. V.: Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu Boskovického na Moravě. Vídeň 1870, s. 189-190. **18)** Citace v pozn. 4, s. 74. **19)** Štětina, J.: Poznámky ke stavebnímu vývoji hradu Cimburka u Městečka Trnávky. In: Měřínský, Z. (ed.): Hrad jako technický problém. Technologie a formy výstavby středověkých opevněných sídel. Brno 2011, s. 89-110. **20)** Citace v pozn. 7. **21)** Baletka, T.: Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa. Praha 2003, s. 93, 151-152, 276. **22)** Citace v pozn. 12, s. 125-127. **23)** Vrla, R.: Poznámky ke stavebnímu vývoji hradu Brníčko. In: Dějiny staveb 2007. Plzeň 2007, s. 69-80. **24)** Citace v pozn. 6. **25)** Hlobil, I.: Znaková deska Jiřího Tunkla z Brníčka (+ asi 1494). In: Hlobil, I. – Perůtka, M. (eds.): Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. Olomouc 1999, s. 386. **26)** Citace v pozn. 10, s. 63, 64. **27)** Citace v pozn. 10, s. 64. **28)** Citace v pozn. 14, s. 251-255, 264. **29)** Citace v pozn. 10, s. 64. **30)** Citace v pozn. 1, s. 55. **31)** Citace v pozn. 8. Zde obsažené informace doplněny a upřesněny autorem.

Nehrad Nepomyšl

Luděk Krčmář

Snad všem milovníkům panských sídel je známa tvrz a později zámek v Nepomyšli na okrouhlém půdorysu. Není to však jediné panské sídlo, které se v souvislosti s touto lokalitou uvádí. Literaturou je připomínán i zdejší hrad. Zřejmě poprvé jej uvedl ve známost J. Schaller ve svém rozsáhlém topografickém díle (Schaller 1787, 106), jak připomíná německy psaná literatura (Weichert 1930, 40). Schaller jen ve zkratce zmiňuje od Nepomyšle čtvrt hodiny vzdálený zcela rozpadlý zámek, který obýval člen rodu Šliků. Blížeji do literatury uvedl hrad ve svém díle F. Heber. Uvádí, že lokalita se nachází dvě míle západně od Blšan, na výšině, která je čtvrt hodiny cesty od Nepomyšle. Kolem zbytků hradu má vést úvozová cesta do Valče. Z hradu zbývaly už jen pozůstatky hradeb, které tvořily čtverhran, a zřícené klenby sklepů. K historii hradu uvádí, že jeho staviteli byli zřejmě páni z Gutštejna a od nich přešel v 15. století statek Nepomyšl na Šliky. Ještě v roce 1540 na hradě bydlel Albín Šlik. Jeho syn Kryštof však upadl u císaře Ferdinanda I. v nemilost a musel roku 1547 do vyhnanství. Hrad pak získala královská komora a koncem 16. století už z něj byla zřícenina (Bukačová – Úlovec 2006, 295). Historii hradu přebírá i Riegrův Slovník naučný a dále předkládá novější historii statku až do roku 1686, kdy přešel do rukou rodu Dietrichšteinů. Zánik neobydleného hradu je kladen ke konci 16. století. K jeho podobě a poloze uvádí, že po něm zbývají už jen stopy základních zdí západně od městečka (Slovník naučný 1866, 778). Krátce je zmíněn i v Ottově slovníku naučném (Ottův slovník naučný 1902, 199). Heberovy údaje o hradu pak přejímá i německá regionální literatura a lokalizuje jej na vrch Chlum, přesněji Kamenný Chlum – Stein Chlum (Wenzel 1902, 450-451). R. Wenzel ještě uvádí, že kdysi byly patrné zdi a zřícené klenby, ale dnes už hrad z povrchu zcela zmizel. Dále uvádí, že se prameny neshodují ve jménu zakladatele a dává za pravdu F. A. Heberovi, že v 16. století byl hrad již v ruinách.

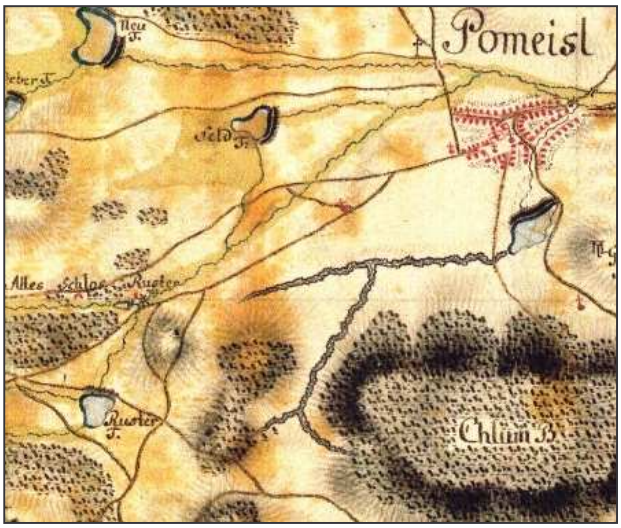

Obr. 1: Nepomyšl, poloha Kamenný Chlum na 1. vojenském mapování z let 1764-1768, která se nachází západně od vrchu Chlum v prostoru mezi ním a rybníkem, jihovýchodně od zakresleného hradu Křečova (převzato z http://oldmaps.geolab.cz/).

Další německý autor už jen zkráceně konstatuje zmínky o tomto hradě u J. Schallera a na lokalitě uvádí mohutné hromady kamení. Následně pak konstatuje, že není jasné, zda dnešní panské sídlo v Nepomyšli mělo svého středověkého předchůdce na stejném místě, nebo vzniklo za rodu Šliků až po zániku hradu na Kamenném Chlumu (Weichert 1930, 40). Jeho existenci přiznává a údaje předešlých autorů shrnuje ještě souhrnné dílo o českých hradech, zámcích a tvrzích v roce 1984 (Kolektiv 1984, 341-342). Je zde uvedena jeho lokalizace na vrch Chlum s tím, že na západním svahu tohoto pahorku bylo ještě v 19. století znatelné obvodové zdivo nějaké hradní stavby a propadlé sklepení. Na rozdíl od F. A. Hebera je zde uváděno, že o hradu nejsou žádné písemné záznamy a jeho zánik je kladen již do 15. století. Zajímavý je též nový údaj, že se zde zachovaly jen kameny z rozvalených zdí. Stejné informace přejímá do svého obsáhlého díla i K. Kuča (2000, 307), avšak jemu už se zdá existence hradu nejistá a proto jej v nadpisu označuje takto [Hrad (?)]. Nejnovější soupis hradů už jej nezná vůbec (Durdík 1999) a rovněž v obsáhlém díle A. Sedláčka se hrad nevyskytuje a nezná ho ani podrobnější zpracování panského sídla v Nepomyšli z pera J. Úlovce (2005, 44-48).

Výše uvedenou existenci hradu je nutné konfrontovat s vývojem panského sídla v samotné Nepomyšli. Zdejší tvrz existovala zřejmě již v první polovině 14. století (Kolektiv 2000, 504-505) a její vznik je možné spojovat hypoteticky již s rodem z Janovic, který je zde ve 14. století zmiňován (např. Sedláček 1923, 363; Kolektiv 1984, 342, Úlovec 2005, 44). Dějiny tvrze jsou poměrně čitelné a paralelní sídlo ve formě hradu se zdá méně pravděpodobné, přesto je samozřejmě možné. Jeho založení pány z Gutštena zřejmě není ničím podloženo – co do činění má tento rod s Nepomyšlí mnohem později (Sedláček 1923, 363, Kolektiv 1984, 342, Úlovec 2005, 45). Rod Šliků v Nepomyšli lze vztáhnout i k tvrzi, kde jsou v jejím držení také zmiňováni. Odkud se vzaly údaje o zpustnutí hradu a jeho vlastnictví královskou komorou není zřejmé a z dějin Nepomyšle to nijak nevyplývá. Historickou podstatu hradu lze tedy zpochybnit a i souhrnné dílo z roku 1984 konstatuje neexistenci písemných záznamů, které lze k hradu uvést a známé historické údaje vztahuje k tvrzi v městečku. Tak je interpretují i novější autoři (Sedláček 1923, 363, Kolektiv 2000, 504, Úlovec 2005, 44-48).

Může nás napadnout i myšlenka ztotožnění hradu s nedalekým hradem Křečovem, zvláště když F. A. Heber uvádí ve své době ještě čitelné ruiny hradu na čtverhranném půdorysu, na kterém bylo vystavěno jádro hradu Křečova

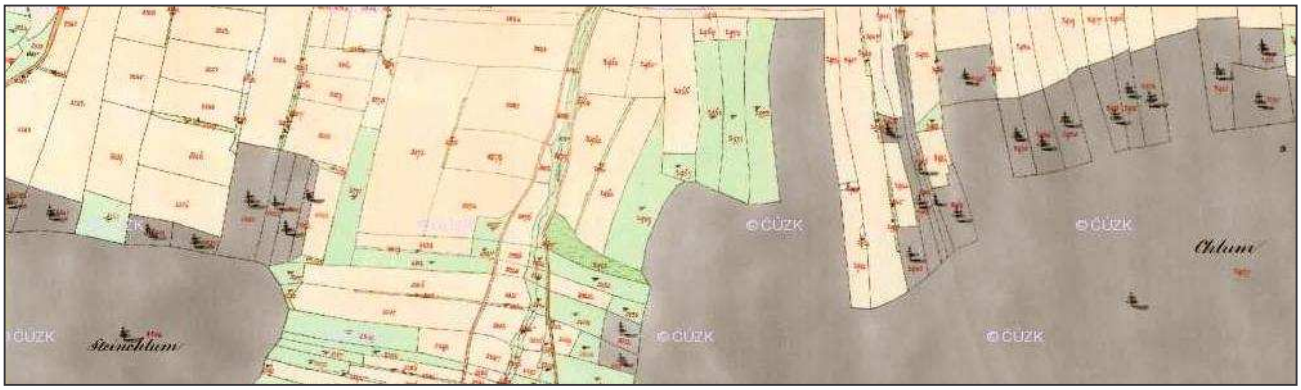

Obr. 2: Nepomyšl, poloha Chlum jižně od Nepomyšle. Západně od Chlumu poloha Kamenný Chlum (Stein Chlum) na výřezu z císařského otisku stabilního katastru z r. 1843 (převzato z http://archivnimapy.cuzk.cz/).

Obr. 3: Nepomyšl, poloha Kamenný Chlum, celkový pohled na vrcholek od severu (foto L. Krčmář 2012).

Obr. 4: Nepomyšl, poloha Kamenný Chlum, průběh hřebene směrem od západu k východu (foto L. Krčmář 2012).

Obr. 5: Nepomyšl, poloha Kamenný Chlum, valovitý útvar na severním svahu hřebene (foto L. Krčmář 2012).

(například Durdík 1999, 297-298). Avšak již v Heberově díle se samostatné heslo Křečov vyskytuje, i když bez známé historie (Bukačová – Úlovec 2006, 231-232), a zná jej samozřejmě i většina zde použité literatury. Navíc dějiny hradu Křečova jsou poměrně známé a odlišné (například Sedláček 1923, 363-364, Kolektiv 1984, 243-245). Není možná daleko od pravdy, že ztotožnění zaniklého hradu u Nepomyšle s Křečovem je možné přičíst na vrub Schallerovu dílu. J. Schaller heslo Křečov nezná a hrad není zmíněn ani v hesle Deutsch Rust (dnes Podbořanský Rohozec), na jehož katastrálním území se nachází (Schaller 1878, 101).

K objasnění problematiky hradu v Nepomyšli bylo důležité pokusit se výše uvedené pozůstatky hradu lokalizovat. Starší literaturou je kladen na vrch Chlum. Jedná se o poměrně rozlehlý kopec jižně od Nepomyšle. Sem jej také lokalizuje bez jakéhokoliv průzkumu (jak je bohužel dosti časté) na základě popisu z roku 1984 i turistická mapa Klubu českých turistů, ovšem bez zakreslení jeho přesné polohy (např. Žatecko, 1:50 000, Praha, 1. vydání 1997). Je kladen na západní svah tohoto pahorku, který je ovšem ve skutečnosti vysokým rozlehlým kopcem převyšujícím Nepomyšl o více jak 120 metrů. Situaci nejasné lokalizace však mění místní tradice starousedlíků. Chlum se říká i menšímu návrší vzdálenému přibližně 2 km jihozápadně od Nepomyšle. Je také nazýván Kamenným Chlumem ve shodě se starší německou literaturou (Wenzel 1902, 451). A právě sem i místní tradice hrad bez jakékoliv pochybnosti klade. Návrší je navíc západoseverozápadně od Chlumu, takže s trochou nadsázky je možné jej považovat za uváděný západní svah pahorku. Průzkum se tak soustředil na lokalitu Kamenného Chlumu.

K poznání panských sídel lze rovněž použít historický mapový materiál, jak tomu bylo i v tomto případě. Nic, co by ukazovalo na přítomnost zbytků hradu, však není patrné jak na mapě 1. vojenského mapování z let 1764-1768 (obr. 1), tak na císařském otisku stabilního katastru z roku 1843 (obr. 2), který potvrzuje název lokality Kamenný Chlum (Stein Chlum), ani na dalších historických mapách.

Na lokalitě byl autorem proveden povrchový průzkum. Tvoří ji nevýrazné návrší (obr. 3). Nejdříve byla prozkoumána jeho západní nezalesněná část (napravo od přístupové cesty od Nepomyšle), kterou vlastně tvoří ostroh nad soutokem Dolaneckého potoka a přítoku od rybníka Velký Rohozec. Příhodná lokalita však žádné indicie po případných pozůstatcích hradu nevykazuje. Místní tradice klade pozůstatky hradu na samotný hlavní vrchol Kamenného Chlumu (nalevo od přístupové cesty od Nepomyšle). Zde u cesty upoutá táhlý rovný valovitý útvar novějšího původu, který je možné zřejmě vtáhnout na zemědělské využití plochy. Snad obsahuje i terénní relikty nějakého novověkého objektu. S hradem však situace nemá nic společného. Ten se měl nacházet na samotném vrcholku dále v lese. Tvoří jej podélný silně rozrušený skalní hřbet z bazické vyvřeliny, připomínající spíše mohutný val, probíhající od západu k východu a zvedající se výrazněji nad okolní pozvolné svahy (odtud zřejmě název Kamenný Chlum). Na jeho západním konci je patrná kruhová jáma po malém lomu na kámen, jinak zde pozůstatky hradu nic nepřipomíná. Tak je tomu i v celém jeho průběhu směrem k východu (obr. 4). Chybí jakýkoliv náznak fortifikace, která byla nutná zvláště od jihu, kde je terén velmi pozvolný. Literaturou popisované kameny z jeho rozvalených zdí lze jednoznačně ztotožnit ze silně rozrušeným skalním hřbetem a jsou přírodního původu. Na východním konci hřbetu je patrný jakýsi nevysoký valovitý útvar probíhající také ve směru hřbetu, který byl patrně naskládán z těchto kamenů a je prokazatelným lidským zásahem na lokalitě. Je však evidentně novověkého původu. Následně se line rovnoběžně s malou částí hřbetu a na jeho severním svahu se stáčí směrem k západu (obr. 5). Zde je patrný nejvíce a náhle zde i končí. Význam tohoto kamenného útvaru vedoucího „od nikud nikam“ se zdá v dnešní době už zapomenut. S případnou fortifikací hradu jej však lze ztotožnit jen těžko.

Z výše uvedených údajů je možné konstatovat, že hrad v Nepomyšli v lokalitě Kamenný Chlum zřejmě nikdy neexistoval. Dosvědčují to jak historické údaje, tak i samotná podoba lokality. Zřejmě se již nikdy nedozvíme, proč byl uveden do literatury. Jeho životnost byla dána zvláště pouhým přepisováním starých údajů s minimálním přispěním ověření situace v terénu.

Literatura: **Durdík**, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha; **Bukačová**, I. – **Úlovec**, J. (ed.) 2006: František Alexandr Heber, České hrady, zámky a tvrze II – Severní Čechy. Praha; **Kolektiv** 1984: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3. Severní Čechy. Praha; **Kolektiv** 2000: Encyklopedie českých tvrzí 2 (K-R). Praha; **Kuča,** K. 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 4 (Ml-Pan). Praha; **Ottův slovník naučný** XVIII/1902. Heslo Nepomyšl. Praha; **Slovník naučný** V/1866. Heslo Nepomyšl. Praha; **Sedláček**, A. 1923: Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV – Litoměřicko a Žatecko. Praha; **Schaller,** J. 1787: Topographie des Königreichs Böhmen... VII (Saatzer Kreis). Prag und Wien; **Úlovec**, J. 2005: Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech 2 (N-Ž). Praha; **Weichert,** H. 1930: Die Feste Pomeisl, Unsere Heimat II, s. 33-40; **Wenzel,** R. 1902: Der politische Bezirk Poderstam. Poderstam.